

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

vara ett översättningsmaner hos Bernard Karlgrens kinesiska tolkningar, en fras som saknar ”ordagrann” motsvarighet i originalen. Kyrklund imiterar stilen hos den svenska översättningen! Här kan man sannerligen tala om intrikata intertextuella relationer.

Detta är naturligtvis ett av de viktigare stildragen, att Kyrklunds texter ständigt bryter sig mot en repertoar av föregivna stilar och genrer. Det är den egenskapen som gör Ulf Olssons allegoriska läsning av det sjätte avsnittet i *Den rätta känslan* möjlig, och vars resultat kan utläsas av citatet ovan. Till skillnad från *Mästaren Ma* är intertexten till den betydligt senare *Elpënor* klart utpekad. Ville man med en enda text exemplifiera den nyss omnämnda antiidealismen i Kyrklunds författarskap så vore *Elpënor* ett gott val, vilket också framgår klart av Magnus Florins komparation (tidigare tryckt i *BLM* 1986). Degraderingen av Odysseusgestalten är långt radikalare här än i Eyvind Johnsons sönderlästa *Strändernas svall* (1946). Kyrklunds distika som väcker den döde Elpënor till liv är inte bara en omskrivning eller vidare-diktning av *Odysseen*; texten och dess förlaga visar sig vara direkt oförenliga. ”Förskjutningarna som Kyrklund åstadkommer i förhållande till Homeros signalerar Elpënos och Odysseus rent antitetiska förhållande” (s. 121). Denna antites går som författaren demonstrerar igen på flera plan i texten, även på det stilistiska. Florin målar upp bilden av Elpënor som representanten för tillvarons skuggsida överhuvudtaget, och låter honom befryndas med gestalter som Solange och Polyfem. Läsningen utmynnar i ytterligare en paradox:

Elpënor är tyst, enligt egen utsago. Däri ligger en motsägelse. Han talar ju, om än från Hades. Kyrklunds estetik utgår från en sådan paradox. Livet är inte utsägligt – men gränsen till det utsägliga kan uppsökas. (s. 124)

Så avslutas också denna essä med ett försök till sammanfattning av grundpremisserna i och för Kyrklunds författarskap. Det är ett på sitt sätt fascinerande skådespel att se antologins Kyrklundläsare liksom mot bättre vetande uppsöka sådana sammanfattningar och generaliseringar, om än i paradoxernas form. Typiskt nog, i kyrklundska sammanhang, handlar inte boken bara om ”skeptikerns dilemma”, den exemplifierar detsamma.

Peter Hansen

Staffan Bergsten, *Klang och åter. Tre röster i samtida svensk kvinnolyrik*. FIB:s Lyrikklubb 1997.

Åttioalets tre främsta lyriker, Katarina Frostenson, Ann Jäderlund och Birgitta Lillpers, ägnas en monografi av Staffan Bergsten, litteraturvetare från Uppsala. Studien utgör ett delprojekt inom ramen för det litteratursocio-

logiska projektet ”Kvinnorna på det litterära fältet”, vilket redan avsatt en bok av Anna Williams *Stjärnor utan stjärnbilder 1997*, och även i övrigt presenterat spännande material om kvinnliga författare. Just de tre lyrikerna Frostenson, Jäderlund och Lillpers har väckt uppmärksamhet genom sin självsvåldiga språkbehandling, vilken arbetar väl så mycket med rytmer och klanger som med modernismens hävdvunna metod metaforiken. De förhåller sig fritt även till språkets syntax, och de kombinerar ihop de mest förbluffande element till suggestiva men svårtillgängliga dikter. Visst behöver just dessa författarskap förklaras och kommenteras. Trots sin svårtillgänglighet har de fått många läsare pga medialt genomslag. Frostenson sitter trots sina unga år i Svenska Akademien, Jäderlund gjorde skandalsuccé med sina erotiska dikter 1988 och Lillpers har fått en image av Dalarnas egen skald.

Dessa tre poeter var på åttiotalet dock inte ensamma om sin nya skrivstil. Bl a Jörgen Gassilewski och Eva Kristina Olsson experimenterade efter liknande linjer. I svenska Finland nådde Agneta Enckell och Eva Stina Byggmäster väl så vackra resultat, låt vara först in på nittioalets. Man har klumpat ihop dem jämte ett flertal språkvetenskapligt intresserade poeter till en sk språkkritisk skola. Men de tre här aktuella lyrikerna utmärker sig rakt inte för torr teori, tvärtom. *Ord & Bilds* nyutkomna specialnummer om Öyvind Fahlström avslöjar i viss mån varifrån de vildsinta språkipulserna härstammade. Där skriver Gassilewski om hur ett inflytande från Fahlströms lyriska manifest, hans poesi och de övriga konkretisternas diktning smög sig in bakvägen i åttioalets diktning. Frostenson har i och för sig alltid visat på sitt beroende av en annan konkretist, nämligen Erik Beckman. Men nog får man intrycket, då man läser Frostenson, Jäderlund och Lillpers, att Fahlström äntligen fått de efterföljare han förtjänat, att tiden äntligen mognat så att denna våldsamt levande slags dikt funnit läsare. Fahlströms viktigaste teoretiska tes, att det som låter likadant också i någon bemärkelse har samma betydelse, utgör en förutsättning för de vådliga experiment med rytmer och klanger som försiggår hos bl a de tre här aktuella lyrikerna.

Inget av detta nämns emellertid i den nya boken. Bergsten gör inget försök att sätta in författarskapen i en poetisk tradition. Framväxten av det nya språket får stå oförklarad, liksom de tre författarnas förhållande till samtidslyriken i övrigt. Istället har han koncentrerat sig på att presentera och analysera ett urval dikter, samt att följa upp några framträdande teman och dito motiv. På så sätt har boken fått karaktären av läshjälp för den okunnige, och Bergsten bjuder på sin omfattande beläsenhet och sina kulturhistoriska kunskaper.

Boken är FIB:s lyrikklubbs årsbok för 1997, vilket anger vilken läsekrets den vänder sig till. Just dessa läsa-

re utgör naturligtvis rena önskepubliken för en litteraturvetare. Så underbart att det finns en kanal genom vilken man faktiskt kan komma utanför den fackliga kretsen och nå fram till lyrikläsaren, den vanlige poesifantasten, som glupar i sig det den får fatt på om "sina" författare! Inte desto mindre medför den populärvetenskapliga ansatsen en del metodiska problem. Det går inte att lägga in teoretiska förklaringar, som hade kunnat berika iakttagelserna, inte heller att åsyfta litteraturteori allmänt känd och godtagen bland fackfolket. Här blir det tydligt t ex i olika resonemang kring naturlyriken, en genre som odlas av de aktuella författarna. Amiels tes om landskapet som ett självständigt jämte Espmarks vidarediskussion av denna tes för modernismens vidkommande försvinner, och man saknar de blott antydda tankar i ämnet som säkert kunnat nå nya dimensioner just apropå dessa författarskap.

Värre är att det breda skrivsättet ibland resulterar i metodisk slapphet, såsom uttalanden om författarens eventuella avsikter, ibland stödda med uttalanden i brev från poeten, som fått kommentera tidiga versioner av de olika kapitlen. Här förekommer också psykologiserande och ren biografism. De brev- och telefonintervjuer, vilka åberopas som stöd för vissa tolkningar, redovisas inte i noter utan i små resuméer efter de olika kapitlen. Detta har säkert skett för att inte tynga framställningen för läsare utan vana vid akademiska texter. Men metoden resulterar i oklarheter.

Närläsningar kompletterade med redogörelser för dikternas rikhaltiga intertexter är de mest använda metoderna. Ibland utmynnar det i tolkningar av dikter. Just dessa texter är oerhört täta skapelser och Bergstens tolkningar kan många gånger diskuteras. Ibland prövar han att dra slutsatser från metriskas iakttagelser. Men finns det någon metod för diktanalys, som kan anses allmänt godtagen idag? I Göteborg har många prövat Riffatterres poesiemiotik som ett sätt att få substans i tolkningen och som ett hinder för litteraturvetaren att läsa in sig själv i texterna. Så kan skillnaden markeras mellan en vetenskaplig läsning och en läsning som syftar till den personliga upplevelsen.

När Jäderlunds *Som en gång varit äng* kom ut 1988 väckte den en debatt om skönsöverskridande läsning. Den kvinnliga läsaren har i alla tider levt sig in i alla de manliga huvudpersonerna, i de manliga diktjagen, och därigenom säkert lärt sig mycket bl a om det motsatta könet. Nu när den kvinnliga författaren är lika vanligt förekommande som den manliga förväntar man sig på något sätt att manliga läsare ska klara av den omvända manövern. Debatten 1988 visade att detta långt ifrån var självklart, den manlige läsaren hade uppenbara svårigheter att se världen ur kvinnosynvinkel. Hur klarar Bergsten den grannliga uppgiften att tolka tre kvinnliga författarskap?

Utan tvekan är han medveten om problemet och pendlar i sin läsning mellan manliga och kvinnliga perspektiv. Men ibland studsar man som kvinnlig läsare, så t ex vid analysen av Frostensons Jungfrusvit, där han identifierar sig med "den mördare som bor i varje läsaes svarta varulvshjärta". Nej, som kvinnlig läsare får jag andnöd av den identifikation med mördarens offer, som texten erbjuder mig. Apropå Lillpers "Bebådelse" resonerar han sig fram till att mittpartiet nog handlar om "en längtan efter en fullare och mer bestående kunskap om det sanna och äkta livet". Men, herregud, Maria har just undfått graviditetens underverk och reagerar på detta. Det fordrar inga tolkningsmödor att uppfatta för den kvinnliga läsaren.

Jäderlunds *Mörker mörka mörkt kristaller* 1994 tas upp i flera kapitel, och den boken måste sägas vara ett av de tyngsta verken i den parad av betydande diktsamlingar, som behandlas. Bergsten läser den som en ekologisk predikan, där stort står med smått i en genomförd antihierarki. Han har säkert rätt i denna tolkning. Där emot tror jag inte att han har lyckats greppa bokens komplicerade Jesus-figur. Bergsten påvisar mystiska drag hos Lillpers, men det förekommer syftningar på mystikens Via negativa även hos Jäderlund ("Jag vet inte ingenting"). Jesus förekommer betydligt oftare än de fem gånger, som Bergsten räknat till, om än inte med namns nämnande. Hela påsksviten i inledningen utmynnar i nattvard och korsfästelse, där diktjaget bär "kransen för sin släkt", dvs i sin tur tar på sig ett ställföreträderskap. Boken utgör en årstidssvit, och frampå höstkanten dyker Jesus upp igen, beredd till nya offer, när han gröper ur sig själv med händerna. (De lösa, dinglande händerna, vilka här beskrivs som kväljande, förekommer i flertalet av Jäderlunds diktsamlingar.) Men också kvinnan i boken är beredd till självoffer, när hon går i sjön. "Jag har aldrig givit något", säger hon när hon står vid korsets fot, men när Jesus för andra gången givit sitt liv på sidan 56 dröjer det bara ett par sidor innan kvinnan följer exemplet. När Jesus blir korsfäst följs denna händelse upp av en koltrasts väl så tragiska död på motstående sida. Korsfästelsen ägnas tio rader men koltrastens sorgliga ändalykt får det dubbla radantalet. Också koltrasten får stå för en slags tillämplad teologi, klart antihierarkisk.

När det nu blir allt vanligare att författare söker sig till andliga föreställningsvärldar ser man också hur kritiker och litteraturvetare skolade i sextiotalets anda inte klarar av att fånga upp de fascinerande bearbetningar av religiöst kulturgods, vilka för närvarande äger rum i litteraturen. Här finns kunskapsluckor, som snarast bör fyllas. Bergsten prövar att reda ut Jesus-gestalten hos Frostenson och Jäderlund, vilket utgör ett av de svagaste kapitlen, och han är definitivt inte ensam om sin brist på teologiska insikter.

Bergstens *Klang och åter* har blivit en ojämn bok, där imponerande lärdom i vissa stycken blandas med bristande faktauppgifter i andra. Men genomgående känner läsaren författarens engagemang i sina texter. Det måste tveklöst ha varit ett kärleksverk att tränga in i denna svåra poesi, och man anar mycken möda och inlevelse bakom boken.

Eva Lilja

Andrew Bowie, *From Romanticism to Critical Theory. The philosophy of German literary theory*. Routledge, London 1997.

Vad är det för fel på den samtida litteraturteorin? Vilka är de allvarligaste bristerna i vår tids teorier om litteraturen och konsten, från sentida historiematerialister till poststrukturalister? Hur ser alternativen ut och var står de att finna? Dessa föga lapidariska och knappast okontroversiella frågor har Andrew Bowie ställt sig och med beundransvärd skarpsinnighet diskuterat i ett par verk under 1990-talet, varav det senast utkomna bär titeln: *From Romanticism to Critical Theory. The Philosophy of German Literary Theory* (1997). Redan i arbetets titel avslöjas den för Bowies framställningar avgörande intresseinriktningen: den tyska filosofin och estetiken från Kant till Adorno.

Att låta den tyska romantikens filosofiska diskurs utgöra utgångspunkten för en problemorienterad diskussion av modern konstsyn och litteraturteori förvånar säkert varken romantikforskaren eller den som orienterat sig i de senaste årtiondenas poststrukturalistiska teorier. Men de paralleller, överensstämmelser, men också skillnader, som Bowie pekar på och utvecklar sina resonemang kring, kan kanske ändå te sig oväntat perspektivvidgande och stimulerande. Bowie är nu inte alls den förste som följt spåren tillbaka till romantikens teoretiker för att där finna högst kvalificerade samtal med relevans för vår tids litteraturteoretiska debatt. Naturligtvis har många tyska teoretiker tagit upp detta tidigare, och det är kanske framför allt Manfred Frank som vi idag förknippar med denna kombination av tysk filosofi- och litteraturhistoria och modern hermeneutik och fransk teori. I själva verket utgör Frank förmodligen Bowies viktigaste vägvisare och inspiratör, ja man kan nog säga att en väsentlig drivkraft bakom Bowies arbeten är insikten om behovet av att i den engelskspråkiga världen introducera och vidareutveckla det påfallande sällan uppmärksammade perspektivet som Frank utgör en av de främsta representanterna för. Att Bowie anser detta vara en viktig uppgift och att han är mycket väl skickad för den framgår inte minst av hans utomordentliga introduktionsså till ett nyligen utgivet urval av Franks essäer på engelska (*The Subject and the Text. Essays on Litera-*

ry Theory and Philosophy, Cambridge 1997).

Andrew Bowie har varit verksam vid Freie Universität i Berlin som lärare i filosofi, vistats vid universitetet i Tübingen som gästforskare, och är nu sedan några år tillbaka professor i europeisk filosofi vid Anglia Polytechnic University i Cambridge. Bowies huvudsakliga produktion är tillkommen under 1990-talet och det är inte underligt att hans synpunkter ännu inte har fått större spridning. De senaste årtiondenas utgivning av litteraturteoretiska verk – särskilt från USA – är mycket omfattande och att göra sig bemärkt i denna strida litteraturström kan vara svårt. För att få ett brett internationellt gehör för sina synpunkter utanför den egna språkgemenskapen krävs idag att texterna översätts till engelska. Detta förhållande kan delvis förklara varför Frank och andra tyskar inte uppmärksammats utanför Tyskland i den omfattning som de förtjänar (före ovan nämnda volym hade bara ett verk av Frank översatts till engelska: föreläsningsserien *Was Ist Neostukturalismus?*; på engelska 1989: *What is Neostukturalism?*). Bowies suveräna förtrogenhet med de grundläggande texterna i förening med hans insatthet i den moderna litteraturteorin har också gjort att hans böcker mötts med beundran och respekt, men att bryta in på den samtida litteraturteorins fält med subtila resonemang som forskjuter dominerande perspektiv är samtidigt inte lätt.

Bowie presenterade sin Ph. D-avhandling 1979 – den bar titeln: *Problems of Historical Understanding in the Modern Novel*. Under 1980-talet medverkade han i en rad olika facktidskrifter med artiklar och recensioner som exponerar hans breda intresseområde – litteratur, estetik, filosofi, modern teori – samt hans speciella inriktning på tysk filosofi och litteratur. Med studien *Aesthetics and Subjectivity: from Kant to Nietzsche* (1990) tog han för första gången i en mer omfattande form upp den tradition och de filosofiska och estetiska frågor som han sedan dess oftast uppehållit sig vid: den tyska romantiken och 1900-talets kritiska teori. Detta arbete kan betraktas som en förstudie till den bok som kom häromåret och jag ska också återknyta till delar av det tidigare verket längre fram.

Vid sidan om dessa arbeten måste också nämnas Bowies bidrag till den internationella Schellinglitteraturen. *Schelling and Modern European Philosophy* kom 1993 och den följdes av en översättning av Schellings sena och sällan uppmärksammade föreläsningsserie *Zur Geschichte der neueren Philosophie* från mitten av 1830-talet (den första översättningen till engelska). Bowie intresserar sig särskilt för den sene Schellings avståndstagande från vissa centrala aspekter av den tyska idealismen. Med denna kritik blir Schelling den förmodligen förste att föra upp några av de punkter på den moderna filosofins dagordning som i varierande former återkommer hos Kierkegaard, Feuerbach, Marx, Nietzsche, Heid-